

wat meer ademruimte – en de filosoof Heeffter lijkt voor het eerst kleur te bekennen. In dit vijfde hoofdstuk tracht de auteur meer grip te krijgen op de existentiële ervaring doorheen een uitwerking van de heideggeriaanse ‘geworpenheid’ aan de hand van Levinas’ analyse van de misselijkheid – walging zo men wil – in *L'évasion* (1935), een werkje van amper twintig bladzijden. Heidegger zelf stelde de ervaring van onmacht tegenover de eigen existentie in de geworpenheid van het *Dasein* volgens de auteur niet voldoende scherp, vandaar de keuze om in *Ontologie en Subjectiviteit* op de valreep een ommetje te maken langsheen de ‘malaise’ van de Levinas. Maar, zo voegt Heeffter er fijntjes aan toe: *daarbij begrijpen we Levinas ongetwijfeld anders dan hijzelf zou hebben gewild* (blz. 206). Die laatste frase blijft misschien gedurende het laatste hoofdstuk wat op de lever liggen, zeker met de gespannen verhouding tussen Heidegger en Levinas in het achterhoofd, al moet het gezegd dat dit onderdeelje leest als een trein, en Heeffers opwelling van filosofische stoutmoedigheid smaakt naar meer.

Ontologie en Subjectiviteit blijkt op het einde van de rit een prima inleiding in Heideggers *Sein und Zeit*, maar slaagt er evenwel niet overtuigend in om de verwachtingen (geschapen in de introductie) bevredigend in te lossen.

Tot slot: voor de liefhebbers zij opgemerkt dat uitgeverij Boom niet zo lang geleden een gloednieuwe, zeer goede vertaling uitbracht van Heideggers *De oorsprong van het kunstwerk* van de hand van Mark Wildschut en Chris Bremmers. Zoals bekend gaat het hier om de neerslag van drie lezingen die Heidegger in 1936 verzorgde omtrent de ‘wezensherkomst’ [Wesensherkunft] van het kunstwerk, namelijk ‘Het ding en het werk’, ‘Het werk en de waarheid’, en ‘De waarheid en de kunst’. De vertaling volgt de versie van *Der Ursprung des Kunstwerkes* zoals die is verschenen in deel vijf van de *Gesamtausgabe* van het oeuvre van de Duitse filosoof uit 1987, en wordt ingeleid door Hans-Georg Gadamer, die onder andere Heideggers belangstelling voor de ontologische structuur van het kunstwerk situeert in de totaliteit van het heideggeriaanse project “om het zijn zelf als een geschieden van waarheid te begrijpen.”

Liesbet DE KOCK
(Gent)

*

GELOOF

Dirk De Schutter, *Sporen van geloof*. Kampen-Kapellen, Klement-Pelckmans, 2010, 160 blz., € 18,95 ISBN 978 90 8687 064 6 (Nederland) en 978 90 289 5783 1

In dit boek neemt De Schutter stelling. Hij wil geen stellingen poneren, anderen met stellingen belasten, maar zelf een positie innemen. Dat doet hij vooral in ‘Het (w)oord van God’, het voorlaatste hoofdstuk, dat zoals alle andere, naar aanleiding van een symposium is geschreven.

De titel van het boek *Sporen van geloof* is wellicht geïnspireerd door de dichter Paul Celan. De Schutter lijkt diep aangesproken door diens gedachte dat God het best opgevat kan worden als een spoor, als as, als rest, en vooral als Niemand. Dat wil zeggen

niet iemand. Hij verwijst naar Derrida die opmerkt dat zich richten tot niemand niet hetzelfde is als zich tot niemand richten (p. 134).

Een ander spoor dat De Schutter volgt is dat van Hölderlin die suggereert dat we het verdwijnen van de goden als een gunst kunnen ervaren (p. 131). Eerbied opbrengen voor deze terugtrekking van de goden gaat gepaard met een toekomstige, nieuwe verhouding met de goden. Volgens de auteur slaat dat vooral op het aanvaarden van onze eindigheid en sterfelijkheid. Bij Heidegger, zo herinnert ons De Schutter eraan, is “de mens slechts heil gegund als hij met de eindigheid en het niets tot een vergelijk komt” (p. 115). Terwijl er bij Celan niet kan worden gevluht voor het onontkoombare. Niet een verlossing maakt zijn opwachting, maar ons is een herdenking gegund (p. 136). De Schutter verwoordt dat in prachtige zinnen als: “Staande in die onwetendheid en in het geloof aan wat met geen mens of ding kan worden vergeleken, komen wij tot bloei” (p. 135). En: “Zolang we blijven hopen dat het sterven ooit ophoudt, is ons niets dan dood en verval beschoren” (p. 137).

Is de genegenheid voor eindigheid en vergankelijkheid (voor sterfelijkheid en begrensdheid) op zich al een christelijke zienswijze? Althans in een gedeconstrueerd christendom (De Schutter spreekt van ‘ontmanteling van het christendom’) dat niet eenzijdig de aandacht legt op verlossing en verrijzenis, maar dat zich tevens bereid verklaart om de weg van de dood te gaan, als de enige weg. In een gedeconstrueerde religie die elk offer naast zich neerlegt, en een einde stelt aan de illusie dat zoenoffers verzoening tot stand brengen. In een gedeconstrueerd geloof dat zich eindelijk bevrijdt van schuld. De Schutter ontwijkt deze probleemstellingen niet. Hij doet dat dankzij een zekere omkering die veel bijval bij hem krijgt.

Die omkering vindt de lezer bijvoorbeeld in een zin uit het laatste hoofdstuk, de ‘Polyloog’: “Het goddelijke ligt niet in de almacht, zoals zo vaak is beweerd, maar in de liefde voor het onvolmaakte”. De Schutter verwijst zelf naar Jezus die daar het voorbeeld van is en die stelt dat we verder moeten gaan dan lief te hebben wie ons liefheeft (p. 148). Hij verwijst naar het amor fati van Nietzsche en naar Saramago die met zijn boek, *Het evangelie volgens Jezus Christus*, het evangelie herschrijft. Deze gaat, zoals Nietzsche, tekeer tegen kerk en institutie wat De Schutter als volgt samenvat: “Hij ondergraaft dus het instituut niet met de bedoeling om de onderste laag ervan bloot te leggen, maar om te laten zien dat een onderste laag ontbreekt en dat het ‘geinstitutionaliseerde’ op niets berust” (99).

Het zal de auteur niet onbekend klinken dat de hier genoemde omkering bij mensen een heuse ommekeer in hun leven kan teweegbrengen. Bijvoorbeeld, als je oneindigheid vervangt door eindigheid of de belofte van eeuwig leven ‘realistisch’ beperkt tot een sterfelijk overleven in dit ecologisch onverantwoord tranendal. De gevolgen daarvan kunnen meer worden dan sporen, waardoor nog duidelijker wordt dat de verantwoordelijkheid voor ons spreken geen discursieve krachttoer moet worden. De logica van de omkering lijkt overigens een door Zizek ingegeven denktrant te worden, die ludiek en sappig onze hersenen even bedwelmt, zelfs al wordt gewaarschuwd voor een verdachte ‘toekomstige-democratie-deconstructieve-postseculiere-levinassiaanse-eerbied-voor-Andersheid’.

Toch is De Schutter gewonnen voor het geloof in het onmogelijke, dat van ons vertrouwen vergt, een ‘waaninnig geloof’ (Kierkegaard en Derrida) en voor het opnemen van onze verantwoordelijkheid dankzij het vermogen van het handelen (Arendt). Hij volgt deze filosoof in de gedachte dat naastenliefde in het politieke domein geen betekenis

heeft, evenmin als de liefde of het goede. Hij beroept zich op de toch ietwat vreemde opdeling tussen mens en wereld, die stelt dat in de politiek de zorg voor de wereld centraal staat, terwijl liefde zich afspeelt tussen mensen (p. 152). Hiermee onderschrijft De Schutter het traditionele verschil tussen jodendom en christendom. Wat staat boven alles? De rechtvaardigheid, de liefde? Hij houdt van de mateloosheid van de christelijke liefde, maar wijst op het risico van verkrachting ervan. Tegelijk stelt hij dat het grootste risico bestaat in het proberen uit te sluiten van elk risico (p. 154).

In het voorwoord is De Schutter tot de conclusie gekomen dat het belangrijk is dat we de bijbels-christelijke traditie aandurven en het verleden herdenken (p. 11). Iets verderop in het boek stelt hij dat we toe zijn aan een hernieuwde lectuur van de bijbelse en evangelische traditie (p. 61). Hij valt terug op het voorbeeld van Saramago die in een gedurfde lectuur van het evangelie bijvoorbeeld Jozef laat zeggen: 'God vergeeft de zonden niet die hij gebiedt te begaan' en die Jezus op het kruis de raad geeft om zich niet tot God te wenden, want hij laat toch telkens verstek gaan (p. 95).

Het verzaken aan het verlangen naar een goddelijke nabijheid is daarmee een hoogste opdracht, maar is tegelijk ook weer door de mens ingegeven. En zo blijven we als mensen steeds verstrikt in al wat we zelf voortbrengen. Gods afwezigheid als oorspronkelijk gemis is niet meer dan een omweg naar heil, wij die kreten van verlatenheid slaken en onze fundamentele aangewezenheid op de ander, op andersheid steeds opnieuw egoïstisch bekennen?

Het boek van De Schutter bevat geen expliciete oproep tot engagement, maar lijkt daar impliciet wel op uit te draaien. Het is in de eerste plaats een getuigenis van een auteur die tot de conclusie komt dat we "het huis dat leegstaat [...] opnieuw moeten leren bewonen", vanuit de vaststelling dat we allang niet meer tot God bidden, maar onze armen nog niet hebben laten zakken (p. 156).

Ann VAN SEVENANT
(Meise)